

Hans Bergström: Om hur medier sväljer allt från myndigheter – och om hur skolmyndigheterna är starkt ideologiskt vinklade

Debattartikel införd på Newsmill, maj 2013.

Svenska journalister känner en yrkesstolthet i att vara självständigt kritiska. I en yrkeskår som mer än annat utmärks av strävan efter anseende hos kollegor (se Lorentz Lyttkens analys av journalister som "anseendemaximerare") ligger den kritiska granskningen av "makten" högst på värdeskalan.

Denna självuppfattning och drivkraft förenas på ett märkligt sätt med en ofta total brist på granskning av vad myndigheter säger. När ett omdöme kommer från en tillsynsmyndighet tas den genast för sanning, utan ens försök till närmare granskning och ifrågasättande. Låt mig som färskt exempel ta den intensiva skoldebatten och de nyligen publicerade årsrapporterna från våra två skolmyndigheter.

Skolverket har kommit med en i flera avseenden nyanserad och intressant årsrapport. Men den mediala uppmärksamheten fokuseras på vad verket säger om det fria skolvalet. "Skolvalsreformen har med stor sannolikhet bidragit till att skillnaderna mellan skolor har ökat." Skillnaden mellan skolor ifråga om elevernas sociala bakgrund har dock inte ökat nämnvärt på tjugo år, och Sverige tillsammans med Norge har den lägsta skolsegregationen i världen. Givet detta faktum har Skolverket uppfunnit sin egen förklaring till ökade skillnader i resultat mellan bra skolor och dåliga skolor. Eleverna är segregerade efter "motivation", hävdar verket. "Skolorna verkar bli mer och mer segregerade efter egenskaper såsom exempelvis elevernas studiemotivation. Kamrateffekter och lärarförväntningar kan antas förstärka skillnader mellan skolorna, vilket leder till att betydelsen av vilken skola en elev går i ökar. Skolverkets bedömning är att likvärdigheten har försämrats."

Observera att Skolverket inte har något empiriskt stöd för sin slutsats. Den är spekulativ. Vi kan allmänt sett anta att studiemotivation spelar stor roll för elevers skolresultat. Så den verkligt viktiga frågan blir: **Är** ungdomar på ett visst sätt - vissa motiverade, andra omotiverade - eller kan studiemotivation påverkas av skolans agerande? Uttryckt på forskarspråk: ska studiemotivation, och lärarförväntningar, betraktas som en *exogen* eller en *endogen* variabel när man söker förklara skolors resultat? Exogena variabler är sådana som ges utifrån, och inte kan påverkas inom ramen för modellen. Endogena variabler är påverkbara inom modellen, i det här fallet genom vad en skola gör.

I denna fråga avgörs en central del av skolpolitiken framöver. Skolverket tycks ha sin uppfattning klar: Skillnaden i skolors resultat bestäms nästan helt av vilka elever som söker sig till olika skolor, alltså av elevernas bakgrund innan de kommer till sin valda skola. Den andra tänkbara positionen är att elevers motivation och prestationer inte är givna på förhand, utan i hög grad kan påverkas av hur en skola agerar. Det förhåller sig inte bara så att studiemotiverade elever lyfter lärares förväntningar. Det omvända förhållandet kan vara minst lika starkt: lärare som visar höga förväntningar lyfter elevers motivation!

Om huvudman och skolledning mycket aktivt driver höga akademiska förväntningar för alla, skapar goda villkor för skolan som arbetsplats, inympar respekt för skolans betydelse och får lärarna att arbeta med engagemang för alla elever – då kan också elever som tidigare kanske inte var så motiverade, och som saknade tro på sin egen potential, lyfta sig påtagligt. De kan bli som nya, om inte få en "Lidnersk knäpp" så åtminstone anamma en mer engagerad inställning till skolarbetet.

Finns det en sådan självständig skoleffekt eller är skolors resultat förhandsbestämda av sammansättningen av de elever som går där? Detta är kärnfrågan i en stor och ytterligt viktig konfliktpunkt i synen på skolan. Den har utomordentligt långgående följder för reformtänkandet. Om man tror på stora skoleffekter, då går man in för att skaffa bättre ledningar för skolor och ge frihet till duktiga rektorer att strama upp skolan som arbetsplats. Om man däremot tror att det mesta är förhandsbestämt av elevkårens sammansättning, då ges en signal av vanmakt till skolor som visat dåliga resultat.

Jag har inte sett någon journalist i hela den svenska medievärlden kritiskt lyfta fram och granska denna fråga, som är av utomordentlig vikt och där Skolverket sedan länge intar en extremposition, långtifrån att vara given för en myndighet. Frågan borde vara medialt intressant, eftersom de två skolmyndigheterna intar rakt motsatt position ifråga om skoleffekter. Skolverkets eget statistiksystem, Salsa, visar för övrigt att så mycket som 60 procent av variationen i resultat mellan skolor beror på annat än elevernas identifierbara, socioekonomiska bakgrund, nämligen en "skoleffekt".

Skolinspektionen fokuserar däremot i sin årsrapport på vad skolledningar och huvudman kan göra för att ta itu med sina skolors situation. Naturligt nog redovisar man samtidigt resultat av det gångna årets inspektioner. Dagens Nyheter tog fasta på detta och gjorde stor krisrubrik på sin förstasida med påståendet att 96 procent av granskade skolor fått underkänn. "Grundskolan i Sverige håller inte måttet. Förra året gjorde Skolinspektionen kontroller på 745 skolor och 715 fick bakläxa."

Jag har haft anledning att på nära håll följa vad det är Skolinspektionen ofta slår ner på.

- En vanlig kritik från Skolinspektionen är, som det uttrycks i ett beslut, att "det är lärarna som bestämmer hur undervisningen utformas,... och vilket innehåll undervisningen ska ha .. liksom redovisningsformer". Enligt Skolinspektionen bör detta i stor utsträckning överlämnas till eleverna. De flesta av oss, och säkerligen Sveriges utbildningsminister, är nog av uppfattningen att det är professionella lärare som – med stöd av innehållet i de nationellt fastlagda kursplanerna – ska bestämma innehållet i undervisningen. Så icke Skolinspektionen. Den driver i en ultrademokratisk anda tesen att även själva undervisningen ska styras av eleverna. Men definitionen av vad de behöver lära sig är sådant de inte redan vet – hur ska de om detta för dem okända kunna veta "vilket innehåll undervisningen ska ha"?

- Ett annat vanligt kritikspår från Skolinspektionen är att huvudman och skolledning har gått för långt i att etablera ordning och respekt för skolan som arbetsplats. Eleverna ska till exempel ha individuell rätt, hävdar inspektionen, att klä sig och uppträda precis som de vill. En rektor får inte ingripa för att upprätthålla normala normer för en arbetsplats där alla kan fokusera på det arbete som ska utföras. Till exempel får en rektor inte ha någon synpunkt på om en pojke vill äta i lunchmatsalen med mössa och vantar på eller om en flicka kommer till skolan med bara bröst. Detta ska helt vara "individens rätt", enligt flera utslag från inspektionen. Förståelsen för att en skola är ett samhälle, där det måste finnas tydliga regler som grund för ordning och produktivt arbete, är liten på Skolinspektionen. Inspektionen accepterar därmed heller inte att skolan har till uppgift att träna eleverna för de beteendekriterier och den arbetsdisciplin som krävs i vuxenlivet. Det här är för övrigt en förbisedd aspekt av vad som nu händer i förorter: för ungdomar som vant sig vid att vuxna abdikerar från att sätta gränser i skolan blir det självfallet en chock att finna att det ytterst, trots allt, finns en gräns för beteendet i Sverige. Den sätts till sist av ordningsmakten.

I en skollag med många kapitel och paragrafer går det alltid att hitta formuleringar som tjänstemän kan vrida och vända i den riktning de vill. Men sanningen är att våra skolmyndigheter i dominerande grad är präglade dels av vänsterkulturer som har övervintrat och självrekryterats efter 1968, dels av ett snävt juridiskt tänkande inriktat på "individens rätt och integritet". Detta individuellt juridiska synsätt förskjuter helt insikten om att skolan fungerar som socialpsykologisk miljö, i en komplex interaktion mellan människor, normer och arbetsriktning.

Inte heller i fallet Skolinspektionen finns ens en tillstymmelse till kritisk distans från medierna. Varje beslut, varje kritisk rapport tas som uttryck för en absolut sanning – även när kritiken i själva verket ofta bygger på mycket tydliga, egna ideologiska föreställningar hos de beslutande tjänstemännen och i deras arbetskulturer.

Hur kommer det sig att journalister, med en egenföreställning av att vara så kritiska granskare av "makten", per automatik utgår ifrån att en rektor som försöker upprätthålla regler för skolan som arbetsplats har fel, medan en skolmyndighet som drar undan mattan för en ambitiös rektor har rätt?

Detta är för mig ett mysterium. Mediernas knäfall inför Skolverket och Skolinspektionen – utan varje granskning, utan en enda kritisk fråga – är ett journalistiskt haveri.

Hans Bergström är docent i statsvetenskap och f.d. chefredaktör för *Dagens Nyheter*. Han är engagerad i friskolegruppen *Internationella Engelska Skolan*.

Införd på Newsmill i mars 2012. Newsmill var en svensk nyhets- och debattsajt, som drevs mellan 2008 och 2013. Chefredaktör var P.M. Nilsson.
